

יחסים

לומדים על

הורים ואבים

"יחסים", מיועד לתלמיד בשעורי תורה שבע"פ בבית הספר הממלכתי. הוא יוצא לאור ע"י המטה ליישום דוחות שנהר וקרמינצור, הפקוח על הוראת תורה שבע"פ ובשיתוף חל"ד - מפעלים חינוכיים. הרעיון שהנחה אותנו באיסוף ועריכה של החומר הוא הרצון לחבר את המקורות אל עולמו הפנימי העכשווי של התלמיד בדרך אקטואלית ומגרה. אנו מאמינים שזו הדרך המוצלחת והנכונה ליצור עניין ומשיכה ואפילו 'טעם של עוד' ללימוד מקורות חז"ל. ב"יחסים" נעסוק במערכות יחסים שונות שבין בני-נוער וסביבתם: חברים, הורים, אחים ומורים.

יחסים - על הורים ואבים

"הורים וילדים" הוא הגיליון השלישי בסדרה לאחר "לומדים על אהבה" ו"על מורים ותלמידים". יחסים בין הורים וילדים הנו נושא רחב ומורכב מאוד ומעסיק אותנו בכל הגילים הורים כילדים. ככלל, בני הנוער נמצאים בגיל בו מערכת היחסים עם הוריהם אמביוולנטית מאוד. מחד הם מבקשים לפרוש כנפיים, להיות עצמאים. הם דורשים מהוריהם להתחשב בדעתם ולאפשר להם לנהוג כרצונם. מאידך, הם עדיין תלויים כלכלית ורגשית בהוריהם, מודעים לכך שהם עדיין זקוקים מאוד להוריהם ואף פוחדים מעצמאות.

להורים יש תקוות וחלומות כלפי ילדיהם, כיצד יתמודדו עם האכזבות הבלתי נמנעות כשילדיהם אינם מגשימים את התקוות שתלו בהם? האם ידעו לכוון ולעודד את ילדיהם לממש את הפוטנציאל הטמון בהם, ולא לכוונם לנתיב אליו יעדו אותם עוד טרם לידתם? כיצד יוכלו להמשיך לתמוך ולעזור ובה בעת לחנך את ילדיהם לעצמאות?

מטרת גיליון "הורים וילדים" לעסוק במורכבות הזו דרך מקורות חז"ל ומקורות נוספים.

לימוד מהנה
יוחאי עדן ואיציק רבי

הצעות להפעלה

פתיחה

לפני שמחלקים את הדפים אפשר להקרין בוידאו או להשמיע קלטת של קטע מהמערכון המשעשע של הגשש: "נשרקה". אפשר לנהל דיון קצר בכתה על הנקודות הבאות: למה האבא מיעד את בנו ומדוע? מדוע המורה מתנגד לכך? מה הבן רוצה? מה אפשר להציע לבן לעשות?

עמוד א

גופא

הספור אודות תחילתו של רבי אליעזר בן הורקנוס הוא מן המפורסמים שבסיפורי האגדה ומופיע בגירסאות רבות. בחרנו בגרסה המופיעה בבראשית רבה (כ"י ותיקון) משום שזו גרסה מזמינה ופתוחה לפרשנות ומקובל להניח שהיא המקורית. הסיפור עוסק בקונפליקט שבין אב ובנו על רקע ציפיותיהם המנוגדות; האב מצפה שבנו ישתלב כמו יתר אחיו בפעילות הכלכלית של המשפחה. לעומתו, הבן - אליעזר משתוקק להמיר את עבודת הכפיים בלימוד תורה.

הצעות לשאלות שמטרתן להגיע להבנה מעמיקה של הסיפור:

- * מה ניתן ללמוד מתמונת הפתיחה אודות היחסים בין בני משפחת הורקנוס?
- * האם ר' אליעזר מוענש בשל נטיותיו הרוחניות?
- * מהי עמדת הורקנוס האב? האם היה הוא מודע לשאיפותיו הרוחניות של בנו?
- * האם חבריו ללימוד רגישים למצבו הכלכלי הקשה או שמא הם מתלוננים עליו?
- * מדוע משנה אביו את דעתו?
- * האם האב משנה את השקפת עולמו?
- * כיצד יש להבין את תגובת רבי אליעזר להצעת אביו?

רבי אליעזר בורח מביתו אל בית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי. מתוך תחילתו המקוטעת של הסיפור אין אנו יודעים מהי הסיבה לכך. ניתן לשער שקדמה לבריחה מערכת יחסים סבוכה ומסוכסכת בתוך משפחת הורקנוס. דומה שהרקע לדומה משפחתית זו מסתברת מתוך המשכה של עלילת הסיפור. בעוד שנפשו של רבי אליעזר חשקה בלימוד התורה הרי שהאב ושאר בני המשפחה רואים בשמירה וריבוי נכסי המשפחה את הערך המרכזי. מצב עניינים זה מוביל בהכרח לקונפליקט שתוצאתו כמעט בלתי נמנעת - בריחתו של רבי אליעזר מהבית אל יעדו הנכסף - בית המדרש.

בחרנו להביא בפניכם את הגרסה המלאה של הסיפור הכוללת בתוכה את דרשתו של אליעזר בן הורקנוס. בכתות גבוהות ניתן להעמיק ולהיכנס לדרשה אותה מלמד אליעזר בן הורקנוס לחשוף את המסר הרעיוני של הדרשה ולחדד את ההבנה של הסיפור כולו:

מעשה בר' אליעזר שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר.

ונפלה פרתו ונשברה, אמר: לטובתי נשברה פרת.

ברח והלך לו אצל רבן יוחנן בן זכאי.

והיה אוכל קוזזות אדמה עד שעשה פיו ריח רע.

הלכו ואמרו לרבן יוחנן בן זכאי: ריח פיו של ר' אליעזר קשה.

אמר להם: כשם שהבאיש ריח פיו על התורה

כך יהיה ריחו הולך מסוף העולם ועד סופו.

לאחר ימים עלה אביו לנדותו מנכסיו.

מצאו יושב ודורש וגדולי המדינה יושבין לפניו:

בן צצית הכסת, נקודימו בן גוריון, בן כלבה שבוע,

והיה דורש: "חרב פתחו רשעים זה אמרפל וחביריו,

להפיל עני ואביון זה לוט, לטבוח ישרי דרך זה אברהם,

חורם תבא בלבם, ויחלק עליהם לילה, הוא ועבדיו ויכם.."

אמר לו אביו: בני לא עליתי לכן אלא לנדותך מנכסיו,

עכשיו הרי כל נכסיו נתונים לך במתנה,

אמר: הרי הן עלי חרם, אלא שוה בהם לאחיי.

אליעזר בן הורקנוס דורש את פסוק י"ד פרק ל"ז מספר תהילים, ומזהה בפסוק את מלחמת אברהם להצלת לוט שנפל בשבי המלך אמרפל ומרעיו (ראה בראשית יד). האם מקרי הדבר שדווקא דרשה זו נדרשת ע"י אליעזר בן הורקנוס בפני עשירי הארץ ובאזני אביו? האם אחיו של אליעזר הם רשעים? האם האב הוא הרשע? האם עשירי הארץ הם הרשעים? קריאה בהמשך המזמור בתהילים תחשוף בפנינו אולי את כוונתו של אליעזר בן הורקנוס.

אליעזר דורש דרשה על פסוק יד אך מכוון את לב השומעים להמשך המזמור בתהילים (ראה להלן החלק הרלוונטי מהמזמור):

עדיף להיות עני וצדיק מאשר עשיר ורשע משום שעשירי החומר עושרם זמני ומתכלה ועשירי הרוח "נחלתם לעולם תהיה". אותם אחים שהניחו לו לחרוש בהר - בחלק הקשה והביאו לכך שפרתו "נשברה", קשתותם וזרועותם "תשברנה". האב עשיר אך עני בנכסים רוחניים ומן הסתם אינו מכיר את המזמור בתהילים, אינו מבין את דרשת בנו ולכן יכול לשנות את יחסו אל בנו, אך הוא עצמו אינו משתנה. הכסף ממשיך להיות הערך העליון שלו ולפיו הוא פועל. יחסו אל בנו משתנה רק משום שבנו זוכה להערכה וכבוד בקרב עשירי הארץ.

הסיפור מסתיים בכך שהאב מבקש לתקן עוול ישן בעוול חדש ולהעביר את כל נכסיו לר' אליעזר על חשבון האחים. אליעזר בן הורקנוס לא מוותר על חלקו בירושה החומרית מה שלכאורה מתבקש מאדם שבחר לחיות בעולם הרוחני, אלא מבקש שוויון. דומה כי בבקשתו זו מנסה אליעזר בן הורקנוס להדגיש את הביקורת שלו כלפי העולם החומרי הלא שוויוני שהאב מייצג, לאמור: "אתם אבי ואחיי נהגתם בחוסר שוויון וצדק כלפי משום סולם הערכים המעוות שלכם שבראשו עיקרון הרווח הכספי, ואני בוחר לפעול לפי עולם ערכים אחר שבראשו צדק ושוויון".

הפער בין האב לבנו נשאר בעינו, האב נשאר בעולם החומרי המעוות, הלא שוויוני והלא צודק, והבן שמרד בעולם הזה ובאביו - מיצגו הנאמן של העולם החומרי, בוחר בעולם הרוחני של בית המדרש.

תהילים פרק לז

(יד) חרב פתחו רשעים ודרכו קשתם להפיל עני ואביון לטבוח ישרי דרך:

(טו) חרבם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה:

(טז) טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים:

(יז) כי זרועות רשעים תשברנה וסומך צדיקים יהנה:

(יח) יודע יהנה ימי תמימים ונחלתם לעולם תהיה:

(יט) לא יבשו בעת רעה ובימי רעבון ישבעו:

(כ) כי רשעים יאבדו ואבי יהנה כיקר כרים כלו בעשן כלו:

(כא) לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן:

(כב) כי מברכיו יירשו ארץ ומקלליו יפרתו:

הצעות הרחבה עמוד א'

בגיליון לתלמיד מופעים מקורות נוספים ואיורים שתכליתם לחדד ולהעמיק את ההבנה של שני המקורות העיקריים וגם להרחיב ולפתח את הנושא לכיוונים נוספים.

א. "בית אבי" יגאל אלון

אפשר לראות במערכת היחסים בין יגאל אלון לאביו אנטיזה למערכת היחסים שבין רבי אליעזר להורקנוס אביו. יגאל אלון ואביו מבינים זה ללבו של זה ורגישים זה לעולמו של זה. האב נזהר שלא לכפות על בנו ואילו הבן שומר על עצמאותו ובוחר בדרך חדשה, אך מגלה הבנה עמוקה ורגישות רבה לאביו ולחלומו שנשבר.

ב. הילדים - ג'ובראן ח'ליל ג'ובראן

ג'ובראן ח'ליל ג'ובראן (1883-1931) צייר וסופר אמריקאי ממוצא לבנוני מהסופרים הבולטים בספרות הערבית בראשית המאה העשרים. ספרו "הנביא", שתורגם לשלושים שפות, הוא שהביא לו תהילה והכרה בינלאומית. בספר, שם ג'ובראן בפי מוצ'טפא (בחירי האל, אחד מכינויי מוחמד) נאומים העוסקים בנשואים, אהבה, ילדים ושאר עניינים שבין אדם לחברו. הנאומים שזורים פתגמים ואמרות ומבטאים גישה פאנטאסטית אל החיים. הקטע שבחרנו מאיר באור חד את הקושי של ההורים הרוצים לפעמים שלא מדעת לחוות מחדש את חייהם דרך ילדיהם - מעין "ילדות שניה".

ג. אל תשמע... - דוד שמעוני

מדובר בשיר הקורא לנוער היהודי למרוד ביהדות הגולה לשמוע את "הקול הקורא" לעלות לארץ ישראל ולהצטרף למהפכה הציונית. ברוב המקרים הצעיר הציוני היה שותף לא רק למרד לאומי ולמרד דתי בחלק מהמקרים, אלא למרד בהוריו שחיו בגולה. אפשר להרחיב ולפתח את כיוון הלימוד לשאלה: האם ניתן לחולל מהפכה רעיונית תרבותית לאומית או אישית, מבלי להתבסס על ערכי התרבות הישנה? לפיתוח כיוון זה טובים גם דברי ברל כצנלסון: "מקורות לא אכזב" המופיעים בדף לתלמיד.

ד. שוה ציטוט

חובת האב ללמד את בנו אומנות - מקצוע ואף מיומנויות אחרות כמו לשוט במים - לשחות, יכולה להראות פן אחר, מבין יותר למוטיבציה של האב לכפות על בנו את העבודה במשק המשפחתי. ניתן לבדוק את הרלוונטיות של חובות האב בימנו וכמובן אפשרי לפתח את הנושא שברייתא זו מעלה - "חובת האב כלפי בניו", לכיוונים נוספים.

התקנה שהתקינו באושה מנוסחת כמובן בקיצוניות יתרה, אולי בשביל לסבר את האוזן.

אפשר להעלות לדיון בכתה את השאלות הבאות: מהו הגיל המומלץ לדרוש מהילדים לקיחת אחריות והשתתפות במטלות הבית? האם זה נכון רק להתגלגל (להשתעשע) עם הילדים ופתאום בגיל שתיים-עשרה להתחיל לדרוש מהם למלא חובות?

עמוד ב' גופא

הסיפור מופיע במשנה במסכת עדויות ששנויות בה הלכות בעניינים שונים. המשותף לכולן שנאמרו כעדות ע"י חכמים נאמנים כנראה באותו היום שבו הודח מנשיאותו רבן גמליאל. (תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ"ח ע"א) בחרנו לקטוע את הסיפור, לוותר על החלק העוסק בדיון ההלכתי שאינו מענייננו, ולהתרכז בדיאלוג שבין עקביא בן מהללאל ובנו.

הצעות לשאלות שמטרתן להגיע להבנה מעמיקה של הסיפור:

- * האם עקביא בן מהללאל מתחרט על כך שדבק בדרכו ולא קיבל את עמדת הרוב?
- * לאור העצה שנותן עקביא לבנו האם המחיר החברתי ששילם בנו של עקביא בעקבות התעקשות אביו היה כדאי?
- * מה ביקש הבן מאביו?
- * האם מנקודת המבט של החברה הבן מתחיל באמת מההתחלה, או שמא תהיה השפעה לאופן בו החברה התייחסה לאביו גם עליו?

ערב מותו עקביא מבקש מבנו שילך בדרך שונה מהדרך בה הלך הוא. על-פניו נראה כי עקביא רוצה לחסוך לבנו את המחיר ששילם הוא על שדבק בדרכו. דומה שהנימוק ההלכתי בו מבקש עקביא לשכנע את בנו הוא למעשה סוג של תירוץ, כי הרי עקביא עפ"י ההלכה צריך היה לקבל את עמדת הרוב וריבוי מקורות הקבלה שלו ושלהם אינו רלוונטי לעניין. האב, אם-כן, נכנס דרך הפתח ההלכתי על-מנת לצוות על בנו לסור מדרכו ולחבור לשאר החכמים.

לכאורה יש כאן אבסורד, האב מבקש מבנו דבר והיפוכו. האב מבקש מבנו למרוד בו, אך אם יעשה כן הרי הוא כמציית לאביו ולא כמורד בו.

הבן מקבל את עמדת אביו ומבקש מהאב "פְּקוּד עָלַי לְחַבְרִיד" דהיינו, המלץ בפני חבריך החכמים עליי, שיקבלו אותי לשורותיהם. תגובת האב מפתיעה

גבו, צריך היה להיענות לבקשת בנו ולעזור לו לשקם את תדמיתו ומעמדו הציבורי וכנראה גם הכלכלי. תשובתו של אביו חושפת כנראה את כוונתו האמיתית, לא לגונן על בנו הוא מבקש אלא לאפשר לו לפעול בעולם עפ"י אישיותו ומעשיו: "מְעַשֶׂיךָ יִקְרְבוּךָ וּמְעַשֶׂיךָ יִרְחֲקוּךָ". האב המודע לדומיננטיות שלו אצל בנו ולנטיית בנו לציית להלכה ולמסורת מבקש לשחרר את בנו ולעזור לו להיפרד מדמותו גם לאחר מותו.

הצעות הרחבה עמוד ב'

א. בין הורים לבני עשרה/ חיים גינות

קטע זה יכול להדגיש בפני התלמידים את הקושי של ההורים בתהליך ההיפרדות שלהם מילדיהם.

הקטע גם יכול להאיר את המוטיבציה של עקביא בן מהללאל, המודע לצורך של הבן להיפרד ולא רוצה להשאיר לו "צל" ארוך לאחר מותו.

ב. יהודה עמיחי – פתוח סגור פתוח

מומלץ לקרוא את השיר המרגש ולנסות למצוא קווים מקבילים ושונים בין דמויות האב השונות שמוזכרות בכל הגיליון ובין צוואתו האב בשיר וצוואתו של עקביא בן מהללאל. אפשר לפתח את הנושא לדיון בשאלה: איזה אב מבין כל הדמויות שפגשנו מצליח לחנך ולהשפיע על ילדיו ביתר הצלחה?

ג. שוה ציטוט

"בן שהיה רוכב על כתפי אביו...."

הסיפור הקצר הזה ממחיש את אחד הקשיים שנתקלים בו הורים במלאכת החינוך. לעיתים הילד מקבל הכל כמובן מאליו ואפילו יכול לנהוג באופן כפוי – טובה להוריו. אפשר לפתח דיון עם התלמידים ולעודד אותם לדבר אודות מקרים שיתכן שנהגו בכפיות תודה כלפי הוריהם.

ביבליוגרפיה

יונה פרנקל עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה עמ' 94-91.